

Передмова: наша спільна людськість

Коли я малим хлопцем приїхав на літо в Грецію в липні 1974 р., раптово усунули від влади військових диктаторів. Колишній прем'єр-міністр Константинос Караманліс повернувся з вигнання на площу Синтагма (Конституції) у Центральних Афінах. Сила-силенна людей зібралися на всіх проспектах, що вели до площі, і моя матір Елені повела мене і мого брата Дімітрі того вечора в місто. Кілька годин перед тим хунта випустила на вулиці сотні вантажних машин з озброєними людьми, які кричали в мегафони на вулицях: «Мешканці Афін, — ревли солдати, — це не ваша справа! Залишайтеся вдома».

Моя матір не зважала на попередження. Ми з нею підійшли дуже близько, лише за один квартал від площі Синтагма, поряд з президентським палацом і національним зоопарком. Вона підсадила нас на величезну кам'яну стіну з кутою залізною огорожею нагорі, яка не давала змоги втікати тваринам на тому боці. Ми з Дімітрі стояли, притиснувшись спиною до металевих ґрат на вузькому виступі, що був досяжний для нас, а наша матір стояла під нами в тисняві серед юрби.

Між спітнілих тіл ніде було просунути пальця. Коли Караманліс прибув посеред ночі в Афіни, юрба запульсувала, наповнившись новою енергією. Маса почали скандувати гасла, демонструючи своє затамоване невдоволення роками диктаторського правління і закордонних втручань: «Геть катів! Забирайтеся звідси, американці!».

Мабуть, це виглядає дивно, але я, присвятивши усе своє доросле життя дослідженню соціальних явищ, ніколи не любив натовп. І коли в той час у дитинстві я припав до залізної огорожі, то, наскільки пам'ятаю, відчував хвилювання і здебільшого страх. Навіть

у 12 років я розумів, що став свідком чогось незвичайного — події, яку мені ще ніколи не випадало бачити, — і це мене налякало.

Юрба ставала все крикливіша і сердитіша. Я пригадую, як не міг зрозуміти, чому люди настільки збуджені, хоча мали б святкувати. Я зиркнув униз на свою матір зі змішаним почуттям гордості і тривоги, тому що вона — моя прекрасна, ласкава матір — також перейнялася загальним духом. Вона гордилася своїм грецьким родом і, як чимало інших її співгромадян, раділа відновленню демократії. Я знав також, що вона ревно дбає про нашу освіту, і тому хоче, щоб ми взяли участь у цій історичній події та завдяки ній навчилися дечому. Наша матір завжди водила нас на марші за громадянські права та антивоєнні демонстрації, коли ми жили ще в Сполучених Штатах, і хотіла, щоб ми побачили світ.

Але водночас я відчував ще й страх, тому що бачив по материних очах, як над нами запановує всемогутня сила. Я дивився збентежено, як вона надихалася чимраз більше. Я боявся, що вона забуде нас на кам'яному виступі або що ми розділимося, коли юрба посуне далі. Раптом, коли антиамериканські епітети залунали гучніше, вона показала на мене і брата й гукнула: *«Va oi Amerikanoi!»* («Онде вони, американці!»).

Яка сила могла взагалі примусити її до цього? Мене змалку донесхочу годували грецькою міфологією, і я не здивуюся, якщо в той момент думка про матір-дітовбивцю Медею могла промайнути в мене перед очима.

Я й донині не знаю, що мала на гадці матір, зважившись на той несамовитий вчинок. Вона була дуже чуйною і люблячою доглядальницею, яка не тільки виховувала своїх дітей, але й усиновляла інших, незалежно від їхнього расового походження. Навіщо було їй так відчайдушно привертати увагу до іноземного статусу своїх синів перед схвилюваною юрби? Чи вона думала, що цей жест міг вгамувати запал бездумного натовпу? Я не можу поставити їй цих питань, бо, коли мені було 25, а їй 47, вона померла після довгої боротьби з недугою, проживши життя, присвячене доброчинству й науці.

У подальші роки я дійшов до розуміння декотрих із тих первісних сил, які могли мотивувати мою матір, сил, що також лежать в основі аргументів, викладених у цій книзі, і які зазвичай ведуть до добра в нашому суспільстві. Природний добір забезпечив нас здібністю

і бажанням долучатися до груп людей, і робити це в особливий спосіб. Наприклад, ми можемо відректися від своєї індивідуальності і настільки злитися з колективним, що врешті це підштовхне нас до дій, які, на перший погляд, суперечать нашим особистим інтересам і в іншому разі шокували б нас.

Попри це, здатність чинити добро членам своїх соціальних груп дає нам насправді щось дуже глибоке: ми можемо вважати *всіх* належними до тієї самої групи, що зрештою веде до розуміння того, що насправді всі ми люди. Ми можемо відкинути трибалізм дрібних груп і сповнитися доброти до великих груп. Знаючи цінності своєї матері та її відданість спільній людськості, яка властива всім людям, я вирішив витлумачити її послання так: вона благала виявити терпимість. Звісно ж, не всі американці — погані люди; і декотрі з них — це звичайні малі хлопці, такі ж, як її улюблені діти.

Через кілька років, коли мені було приблизно 15, я побачив ще одну схвильовану юрбу, цього разу під час подорожі на Крит разом із своїм дідом-соціалістом, якого теж звали Ніколас Крістакіс. Ми спостерігали, як під час виборчої кампанії лідер Всегрецького соціалістичного руху Андреас Папандреу зміг довести величезний натовп до націоналістичного шаленства під час виборів. На той час я вже бачив фільми про Гітлера й Муссоліні, які робили те саме напередодні Другої світової війни, і тому не міг повірити своїм очам. Ми стояли в натовпі майже із самого краю в цілковитій безпеці, але я все одно відчував його неймовірну силу. Дід відвів мене вбік і пояснив, що лідери іноді апелюють до почуття спільноти, властивого людям, і водночас — до їхньої ксенофобії. Також він навчив мене слова *демагог*. Увесь цей досвід неймовірно схвилював мене, і я досі пригадую тривожні почуття несправедливості, які пробудила в мені ошаленіла юрба.

У своїй класичній праці «Надзвичайно популярні ілюзії і божевілля натовпу», опублікованій 1841 р., шотландський журналіст Чарльз Макей доводить, що люди «в юрбі сходять з розуму, а повертаються до тьми поволі, і один по одному».¹ Люди в натовпі часто поведуться бездумно — викрикують лайливі слова, руйнують майно, жбурляють каміння, погрожують іншим. Частково це може бути наслідком процесу, що відомий психологам як *деіндивідуалізація*: люди втрачають свою самосвідомість і відчуття індивідуальної свободи, бо все

сильніше ототожнюють себе з групою, що часто призводить до анти-соціальної поведінки, — яка ніколи б не спала їм на думку, якби вони діяли наодинці. Вони можуть злитися з юрбою, перестати думати самотійно, втратити моральні орієнтири і зайняти класичну позицію «ми проти них», яка не терпить порозуміння.

Попри мій здебільшого негативний досвід перебування в юрбі, цілком очевидно, що вона може бути силою, яка веде до добра. Навіть ненасильницька юрба може загрожувати диктаторам і авторитарним урядам — як у Греції в 1974 р., у Китаї в 1989 (на площі Тяньаньмень), у Тунісі в 2010 (Арабська весна) і в Зімбабве в 2016 (демонстрації проти Мугабе). Можновладці особливо бояться натовпу, коли він збирається органічно, без видимої організації, що відбувається досить часто. Останніми роками уряди намагалися обмежити доступ до Інтернету саме з метою перешкодити самоорганізації людей.

Зважте також на відомі організовані правозахисні марші в Сполучених Штатах, починаючи з Маршу на Вашингтон у 1963 р. (де Мартін Лютер Кінг — молодший виголосив славетну промову «Я маю мрію») до маршу по мосту Петтуса в 1965 р. (де поліція Алабами брутально побила афроамериканських протестувальників, які вимагали права голосу). Злиття занепокоєних і скривджених осіб у великі групи не тільки утворює їхні переконання, але й демонструє стороннім силу, яка недоступна тій самій кількості поодиноких осіб, що діють незалежно.

На горе чи на радість, але збиратися у юрбу — це річ настільки природна для нашого виду, що це навіть вважають фундаментальним політичним правом. Воно закріплене в першій поправці до американської конституції, яка стверджує, що «право людей мирно збиратися і звертатися до уряду з проханням розглянути скаргу» не може обмежуватися законом. Право на збори так само закріплене в конституціях численних країн у всьому світі, від Бангладеш до Канади і від Угорщини до Індії.² Так само як і спроможність відчувати емпатію, схильність збиратися в групи і свідомо обирати друзів та співників — це частина загальної спадщини нашого виду.

Взаєморозуміння

Коли я пишу ці рядки, Сполучені Штати виглядають як ніколи розділеними на два полярні табори: правих і лівих, місто й село, релігійних і атеїстів, своїх і чужих, заможних і бідних. Аналіз доводить, що не тільки політична поляризація, але й економічна нерівність тепер досягнула своїх столітніх максимумів.³ Американські громадяни беруть участь в гучних дебатах про свої відмінності, про те, хто може й повинен промовляти від імені кого, про значення та обсяг особистої індивідуальності, про нездоланий потяг до племінної вірності і також про те, чи ідеологічна відданість американському «плавильному котлу» — і нашій спільній ідентичності як американців — досяжна чи навіть бажана.

Здається, що лінії чітко окреслені. І зараз не надто сприятливий час обстоювати той погляд, що об'єднує нас більше, ніж роз'єднує, і що суспільство загалом добре. Утім, як на мене, це безперечні істини.

Суть одного з найбільш гнітючих питань, які траплялося мені в лабораторних дослідженнях, полягає в тому, чи прихильність людей до своєї групи — байдуже, чи це група за деяким атрибутом (національність, етнічна приналежність, релігія) чи за соціальним зв'язком (друзі або члени команди) — неминуче мусить поєднуватися з побоюванням чи неприйняттям інших. Чи можна любити свою групу, не відчуючи неприязні до всіх інших?

Я бачив наслідки надмірної ідентифікації з однією групою і зблизька спостерігав за масовими ілюзіями, а також досліджував їх у своїй лабораторії, використовуючи експерименти з тисячами людей та аналізуючи дані природного походження, які описують поведінку мільйонів. І мої новини не такі вже й погані. У людській природі дуже багато прекрасного, і зокрема їй властиві такі чудові риси, як любов, дружба, співпраця та вміння навчатися, що дають нам змогу створювати здорове суспільство і сприяють порозумінню між людьми у всьому світі.

Я почав обмірковувати це питання — у чому саме полягає ця глибинна подібність між людьми — майже 25 років тому, коли працював лікарем у шпиталі для безнадійно хворих. Смерть і горе спроможні об'єднати нас як ніщо інше. Універсальність смерті та нашої реакції на неї неминуче переконає будь-якого спостерігача в людській

єдності. Я тримав руки безлічі вмираючих людей усілякого походження, і не думаю, що зустрічав колись людину, яка б не поділяла тих самих прагнень наприкінці життя: попросити вибачення за помилки, бути поряд із близькими людьми, розповісти свою історію тому, хто готовий її вислухати, і померти без болю.⁴ Прагнення до соціального зв'язку і міжособистісного порозуміння настільки глибоке, що воно залишиться з кожним із нас до самого кінця.

Книжка базується на моїй думці, що всіх людей об'єднує і повинна об'єднувати спільна людськість. Ця подібність походить із спільної еволюції. Вона записана в наших генах. І саме з цієї причини я вважаю, що ми спроможні досягнути взаєморозуміння.

Я хочу підкреслити, що не стверджую, ніби між соціальними групами немає жодних відмінностей. Очевидно, що деякі групи несуть на своїх плечах такий важкий соціальний, економічний та екологічний тягар, який іншим групам важко й уявити. Не відразу видно, що об'єднує сучасних мисливців-збирачів у танзанійській Великій рифтовій долині із програмістами з Кремнієвої долини в Каліфорнії. Але увага до відмінностей між групами людей (хоч якою захопливою і справжньою вона б не була) недобачає ще однієї фундаментальної реальності. Наш інтерес до відмінностей дуже нагадує надмірну увагу до різниці в погоді між Бостоном і Сіетлом. Так, між двома містами буде різна температура, кількість опадів і сонячного світла, а також різні вітри, і це все може мати значення (можливо, й велике!). Попри це, ті самі атмосферні процеси й фундаментальні фізичні закони діють і в одному, і в іншому місті. Ба більше, погода нерозривно пов'язана в усьому світі. Ми могли б навіть сказати, що в основу дослідження різноманітного мікроклімату планети потрібно покласти не розуміння місцевих погодних умов, а радше загальне розуміння клімату взагалі.

Тому мене більшою мірою цікавить те, що в нас однакове, а не різне. І хоча люди можуть мати дуже різний життєвий досвід, жити в цілком відмінних місцях і виглядати зовсім інакшими ззовні, істотну частину досвіду інших ми всі можемо зрозуміти тільки тому, що всі ми люди. Щоб заперечити це, треба облишити всяку надію на емпатію і приректи себе на відчуження найгіршого виду.

Це засадниче твердження щодо нашої спільної людськості має глибокі філософські корені, а також емпіричні основи. У своєму

есе «Культура свободи» перуанський романіст Маріо Варгас Льяоса зауважує, що люди, які живуть у тому ж місці, розмовляють однією мовою і практикують ту саму релігію, очевидно, мають багато спільного. Але суть у тому, що ці колективні риси не описують повною мірою кожну окрему особу. Він каже, що намагання вбачати у людях лише членів деяких груп — це «фактично редукціонізм і дегуманізація, колективістське та ідеологічне абстрагування від усього, що оригінальне і творче в людині, від усього, що виникло під впливом спадкоємності, географії і соціального тиску». Справжня особиста індивідуальність, доводить він, «походить із здатності людей опиратися цим впливам і протидіяти їм за допомогою незалежних дій свого власного винаходу».⁵

І це таки дійсно правда. Утім, реалізація індивідуальної свободи і зосередження на нашій індивідуальності — це лише один із способів знищення трибалізму. До того ж ми можемо розширити свій погляд до рівня нашої загальної спадщини. Будучи людьми, ми всі маємо спільну спадщину, сформовану природним добром, яка вчить нас жити спільно одне з одним. Ця спадщина створює механізм, який дає нам змогу відмовитися від дегуманізаційного погляду, що віддає перевагу відмітності.

Зважте на те, що зустріч з іноземною культурою може бути також підбадьорливим і натхненним досвідом. Те, що розпочинається із завищеної чутливості до відмітностей в одязі, запахах, вигляді, звичаях, правилах, нормах і законах, призводить зрештою до визнання, що ми багато в чому надзвичайно подібні до інших людей. Усі люди шукають смислу у світі, люблять свої сім'ї, тішаються товариством друзів, навчають одне одного чогось цінного і працюють разом у колективі. З мого погляду, визнання цієї спільної людськості дає усім нам змогу жити прекраснішим і добродішнішим життям.

Як не парадоксально, чимало людей доходять до цього розуміння під час війни, яка є найсильнішим проявом ворожості між групами. Пронизливий приклад цього — телесеріал «Брати по зброї» 2001 р., який ґрунтується на бойовому досвіді роти Е 101-ї повітрянодесантної дивізії під час Другої світової війни. Один із реальних солдатів, Даррел «Спритний» Паверс, який уже в старості знявся в документальному епізоді, що супроводжує фільм, так розповідає про німецького солдата: «Ми могли мати багато спільного. Він, знаєте, міг би

любити рибалити або ходити на полювання. Звичайно, вони робили те, що мали робити, так само, як я. Але за інших обставин ми могли б бути добрими друзями». ⁶ І не просто друзями, а *добрими* друзями. У документальному фільмі про іншу війну — серіалі «В'єтнамська війна» 2017 р. Кена Бернса і Лінна Новіка — в'єтконзький ветеран на ім'я Ле Конг Хуан дійшов до подібного розуміння. Коли він, молодий солдат, спостерігав за американцями після кривавого бою, до нього раптом прийшло усвідомлення нашої спільної людськості: «Я бачив, як американці вмирають. І хоча я не знав їхньої мови, я бачив, як вони плачуть і обіймаються. Коли когось убивали, інші відразу згуртовувалися. Вони виносили тіло, і плакали. Я був свідком цих сцен і думав: “Американці, так само, як і ми, в'єтнамці, мають глибоке почуття гуманності”. Вони дбали одне про одного. Це змусило мене замислитися». ⁷

План доброго суспільства

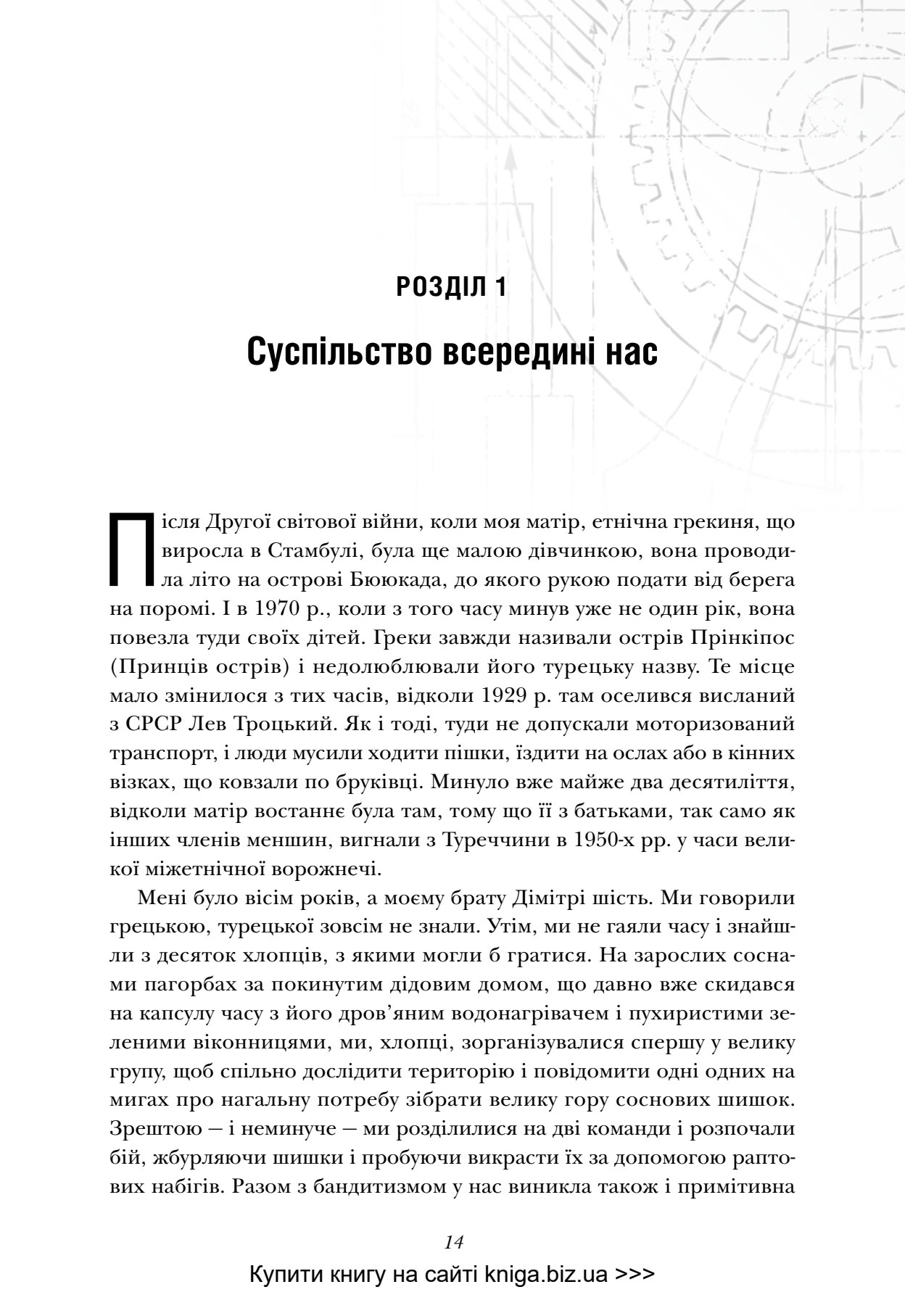
Звідки походить ця міжкультурна подібність? Чому люди можуть так сильно відрізнятись — і навіть воювати — одні з одними і бути водночас настільки подібними? Фундаментальна причина полягає в тому, що всі ми є носіями еволюційного плану доброго суспільства.

Гени творять дивовижні речі в нашому тілі, але для мене ще дивовижнішим є те, що вони роблять *поза* ним. Гени впливають не тільки на структуру і функцію тіла, не тільки на структуру і функцію свідомості, а отже, й поведінки, але також на структуру і функцію суспільства. Саме це ми бачимо, коли дивимося на людей у всьому світі. Це джерело нашої спільної людськості.

Природний добір формував наше життя як соціальних істот, скеровуючи еволюцію до того, що я називаю «соціальним набором» — рис, які є основою нашої людської любові, дружби, співпраці, здатності вчитися і навіть розпізнавати унікальність інших людей. Попри всі новітні нашарування та артефакти — знаряддя, сільське господарство, міста і народи — ми носимо в собі природжену схильність, яка відображає природний соціальний стан, як виявилось, первісно добрий практично і навіть морально. Люди не можуть раптом утворити суспільство, яке несумісне з цими позитивними потягами, так само як мурахи не можуть почати раптом жити у вуликах.

Я вважаю, що такого роду добро дається нам так само природно, як і наші кривавіші нахили. Ми не можемо нічого з цим вдіяти. Нам подобається допомагати іншим. Добрі вчинки — це не лише результат просвітницьких цінностей. Їхнє походження глибше й «доісторичніше».

Прадавні схильності, які формують соціальний набір, діють разом, коли об'єднують спільноти, визначають їхні кордони, ідентифікують їхніх членів і дають людям змогу досягати особистих та колективних цілей, мінімізуючи водночас ненависть і насильство. Надто довго, з мого погляду, наукова спільнота була аж надто зосереджена на темній стороні біологічної спадщини: нашому трибалізмі, насильстві, себелюбстві і жорстокості. Світла сторона була позбавлена тієї уваги, на яку вона заслуговує.

РОЗДІЛ 1

Суспільство всередині нас

Після Другої світової війни, коли моя матір, етнічна грекиня, що виросла в Стамбулі, була ще малою дівчинкою, вона проводила літо на острові Бююкада, до якого рукою подати від берега на поромі. І в 1970 р., коли з того часу минув уже не один рік, вона повезла туди своїх дітей. Греки завжди називали острів Прінкіпос (Принців острів) і недолюбливали його турецьку назву. Те місце мало змінилося з тих часів, відколи 1929 р. там оселився висланий з СРСР Лев Троцький. Як і тоді, туди не допускали моторизований транспорт, і люди мусили ходити пішки, їздити на ослах або в кінних візках, що ковзали по бруківці. Минуло вже майже два десятиліття, відколи матір востаннє була там, тому що її з батьками, так само як інших членів меншин, вигнали з Туреччини в 1950-х рр. у часи великої міжетнічної ворожнечі.

Мені було вісім років, а моєму брату Дімітрі шість. Ми говорили грецькою, турецької зовсім не знали. Утім, ми не гаяли часу і знайшли з десятків хлопців, з якими могли б гратися. На зарослих соснах пагорбах за покинутим дідовим домом, що давно вже скидався на капсулу часу з його дров'яним водонагрівачем і пухиристими зеленими віконницями, ми, хлопці, зорганізувалися спершу у велику групу, щоб спільно дослідити територію і повідомити одні одних на мигах про нагальну потребу зібрати велику гору соснових шишок. Зрештою — і неминуче — ми розділилися на дві команди і розпочали бій, жбурляючи шишки і пробуючи викрасти їх за допомогою раптових набігів. Разом з бандитизмом у нас виникла також і примітивна

ринкова економіка: невеличкі зелені шишки, які було легше жбурляти, ми вимінювали на гігантські прегарні шишки з ламкою, настовбурченою лускою, що вважалися гранатами. Оскільки наша амуніція після застосування залишалася цілою, кожен новий напад поповнював запаси снарядів противника. Ці ігри — з усіма їхніми перестрілками, бартерною економікою, колективною солідарністю і подеколи шахрайством — тривали годинами.

Звісно ж, турецькі хлопці де в чому відрізнялися від мене і мого брата. У них були коротші зачіски, і вони носили безрукавки. Вони жбурляли шишки вбік від стегна, а не замахувалися рукою через плече, як ми. І вони краще знали територію. Але ці відмінності здавалися дріб'язковими, і їх було легко знехтувати. Соціальну гру, у якій ми брали участь, без зайвих слів розуміли всі. Попри велику мовну й культурну відстань між нами, ми разом створили невеликий суспільний устрій, якому були властиві знайомі риси, що так тішили нас усіх.

Однією з цілей нашої дитячої гри було наслідувати дорослу поведінку і випробувати себе в дорослій ролі. Але гра полягає не лише в тому, щоб діти навчалися, приховано чи явно, поводитися як дорослі. У численних збиральницьких суспільствах дорослі дають змогу дітям гратися, як їм заманеться, і вони лише невиразно усвідомлюють, що на гадці в їхніх дітей. Гра виникає спонтанно, без будь-яких настанов. І гра на взірєць цієї — чисто добровільна, внутрішньо мотивована і надзвичайно втішна — дуже часто охоплює «експериментування із соціального життя», які ми з турецькими друзями влаштовували на острові.⁸

Ось як антропологи описують тривалу ігрову групу, що складалася з 13 дітей, на Уа-Пу, одному з Маркізьких островів. За дітьми віком від двох до п'яти років спостерігали щодня впродовж кількох місяців, коли вони без дорослого нагляду гралися подовгу на території поблизу берега (місці з «сильними бурунами» та «гострими стінами з лави», а також «мачете, сокирами і сірниками» неподалік на всякий випадок). Вони «організовували розваги, залагоджували суперечки, уникали небезпеки, заліковували травми, розповсюджували товари і вели перемовини з тими, хто проходив поряд — без втручання дорослих».⁹ Більш систематизований набір важливих довготривалих досліджень гри в різних куточках світу (Нянсонго, Кенія; Халапур,

Індія; Хуштлавака, Мексика; Таронг, Філіппіни; Таїра, Японія; і «Місто садів», друга назва міста в Новій Англії), який провадили антропологи Беатріс та Джон Вайтлінги, а також їхні колеги з 1950-х до середини 1970-х років минулого століття, дійшов висновку, що, попри велику різницю у віці, статі та культурі в типових гуртах дітей, їхні розваги, іграшки та місця для гри, а також дитяча *соціальна* поведінка та манера взаємодії під час ігор завжди були надзвичайно подібними.¹⁰

Самі суспільства можна навіть розглядати як збільшену в деякому масштабі версію таких дитячих ігор. У «Homo Ludens», класичній книзі про людей та ігри, виданій у 1938 р., соціальний історик Йоган Гейзинга доводить навіть, що «людська цивілізація не додала жодних істотних рис до загальної ідеї гри».¹¹ Дитяча поведінка від природи схильна творити деякого роду мініатюрне і тимчасове суспільство. Уже з раннього віку люди не можуть не бути людьми.

Дитяча гра

Озираючись на себе з відстані 40 років, я розумію, що ігри, у які ми з братом гралися з турецькими хлопчиками, мали високий рівень соціальної організації, і їм були притаманні риси, які я відтоді став називати технічними термінами: *внутрішньогруповий фаворитизм, взаємодоповнюваність торгівлі, соціальна ієрархія, колективна співпраця, мережева топологія, соціальне навчання і розвинута моральність*.

Тепер я маю власну лабораторію, але досі граюся з подібного роду дослідженнями і далі думаю про них. Моя група розробила спеціалізоване програмне забезпечення, яке дає нам змогу залучати тисячі дорослих з усього світу і згодом відстежувати їхню поведінку, коли вони стануть учасниками мініатюрних товариств, створених онлайн. Я маніпулюю соціальними взаємодіями в цих суспільствах — наприклад, випадково визначаю, хто з них буде багатим чи бідним, або крадькома підставляю запрограмованих роботів-агентів, які вдають із себе реальних людей, щоб побачити, який безлад вони вчинили — прагнучи глибше пізнати походження людського соціального життя і зрозуміти, звідки походить співпраця, згуртованість, ієрархія і дружба. Моя група вивчає також еволюційну біологію цих явищ, шукаючи прадавніх джерел соціального життя, попри те, що розглядає

суто сучасні приклади. Одним з найбільш сумних явищ, яке ми спостерігали, є внутрішньогруповий фаворитизм, згаданий вище, — тобто, коли люди віддають перевагу власній групі. Це не ті теплі почуття приналежності до команди, які я пережив на Бююкаді. Внутрішньогруповий фаворитизм помітний навіть у дітей дошкільного віку, і чимало дослідників вивчали, чи така схильність природжена. В одному експерименті п'ятирічним дітям дали футболки різних кольорів (червону, синю, зелену, оранжеву), а тоді показали фотографії інших дітей, що носили футболки того самого або іншого кольору. Діти розуміли, що колір їхньої одягу був випадковим. І діти на фотографіях не відрізнялися істотно будь-чим іншим, окрім кольору футболки. Утім, діти все одно віддавали перевагу тим, хто носив футболку того самого кольору; вони віддавали їм більше своїх найдорожчих цінностей (іграшкових монет); і вони висловлювали позитивніші думки щодо них.¹² Вони також вважали, що діти в групі з їхнім кольором футболки частіше бувають добрими і діляться іграшками. І вони краще запам'ятовували і пригадували позитивні вчинки у своїй внутрішній групі, зберігаючи сприятливу інформацію про тих, хто був такий самий, як вони. І все це було наслідком лише випадково призначених кольорів футболок. Інші дослідження внутрішньогрупового упередження навіть у ще молодшому віці від трьох до п'яти місяців так само переконливо підтвердили його природженість.¹³

Але ми народжуємося не тільки із соціально значимою прихильністю. Здається, людям із самого народження притаманна рудиментарна моральність. І так само як вся Евклідова геометрія народжується з кількох аксіом, наші природжені моральні принципи лягають в основу соціальної поведінки, яку лише згодом остаточно формує досвід та виховання.

Наприклад, психолог Пол Блум та його колеги документували сенситивність до справедливості і взаємності — які відіграють визначальну роль у співпраці — у немовлят уже трирічного віку, використовуючи цілу низку винахідливих експериментів.¹⁴ В одному з експериментів трирічним немовлятам показували синій квадрат, який «допомагав» червоному колу викочуватися на гору, і жовтий трикутник, що штовхав коло вниз. Немовлята з високою імовірністю вибирали синій квадрат, коли їм давали вибір (кольори і форми мінялися, щоб вони не мали впливу на вибір).¹⁵ В інших експериментах

немовлята помічали відмінності між ляльками, які допомагали іншим лялькам або, навпаки, перешкоджали їм. Немовлята віддавали перевагу добрим персонажам і не любили поганців. Ще інші експерименти з ляльками показали, що 13-місячні немовлята мають «теорію розуму» — фактично це значить, що вони мають деяке розуміння психічних станів (як-от знання, переконання, наміри інших), яке, очевидно, відіграє ключову роль у моральних судженнях і вкрай корисне для соціального життя.¹⁶ В іншому комплексі експериментів малюки спонтанно і без будь-яких спонукань допомагають дорослим, які удають, що їм важко відчинити шафку.¹⁷ Отже, у дуже юному віці люди виглядають запрограмованими (у тому сенсі, що мають сильну, природжену схильність) взаємодіяти в позитивний спосіб, добре розуміючи наміри інших і виявляючи схильність до справедливості. Тому навряд чи вас здивує те, що попри всю мінливість конкретних обставин, кожне суспільство цінує доброту і співпрацю, а також розділяє людей на добродесних і підлих.

Чому люди саме такі? Чому від самого народження ми виявляємо таку послідовну, соціально значиму поведінку? Звідки походять соціальні принципи, які визначають характер дитячих ігор і є опорою дорослого життя? І як саме люди в кожному суспільстві змогли створити подібного роду соціальний лад з важливими і знайомими нам рисами, які повсюдно вважаються добрими?

Культурні універсалиї

Дуже легко випустити з поля зору те, що об'єднує всі людські суспільства, тому що, оглядаючи нашу планету, ми бачимо таку дивовижну і приголомшливу різноманітність технологій, мистецтва, переконань і способів життя. Але, зосередивши свою увагу на відмінностях між суспільствами, ми відводимо погляд від куди глибшої реальності: що їхня подібність більша і далекосяжніша, ніж усі їхні відмінності.

Уявіть собі, що ви вивчаєте два пагорби, стоячи на плато, яке здійснюється вгору на 10 тис. футів. Якщо дивитися з вашого місця, то один пагорб начебто має висоту 300 футів, тоді як інший — 900 футів. Ця різниця може здаватися великою (бо ж один пагорб утричі вищий від другого), і ви можете зосередити свою увагу на тому, які саме локальні сили, як-от ерозія, могли призвести до такої різниці в розмірі.